

מצוות תפילין

אורייתא, ישראל וקודשא בריך הוא, חד הם¹

ראשי פרקים

- א. הקדמה
- ב. תפילין ותורה
- ג. תפילין ושם ה'
- ד. תפילין ואדם

א. הקדמה

ההלכה והאגדה צריכות הן להתאחד זו עם זו. ההכרח המביא לעסוק בשתייהן יחד, מוכרח הוא להביא גם כן את ההתאחדות הרוחנית שלהן. מה שמרגיש העוסק בהלכה כשנכנס לאגדה, וכן להיפך, שהוא נכנס לעולם אחר, נוטל את החלק היותר גדול של ההפריה הרוחנית, הבאה מתוך מנוחת הנפש, שיסודה באחדות פנימית.

(אורות הקודש א', עמ' כה)

לדבריו של הרב קוק משמעות מיוחדת בדור הכמה לחיבור פנימי לתורה. איחוד ההלכה והאגדה נותן מימד עומק לשני התחומים, ההלכה נעשית קיומית יותר, והאגדה משמעותית יותר. מצוה כתפילין יש בפרטיה בחינה של "קווצותיו תלתלים שחורות כעורב"², ואנו ננסה לפתוח בה פתח.

במאמר זה תבואר המשמעות הרוחנית של מצוות התפילין, כפי שזו עולה מן ההלכה והאגדה שבמקורות חז"ל וממקורות הקבלה. נשתדל להראות כיצד רעיונות ותפיסות המופיעות במקורות קבליים השתלשלו וינקו ממקורות חז"ל. במיוחד יואר הקשר בין תפילין לבין שלשה יסודות עיקריים החוזרים במקורות אלו, השם המפורש, התורה וגוף האדם. דוגמה ליחס בין המושגים הללו אפשר למצוא בדברי הזוהר בעניין:

דתנינן ג' דרגין אינון מתקשרין דא בדא
קודשא בריך הוא אורייתא וישראל.
שלמדנו ג' מדרגות הן, המתקשרות זו בזו
הקב"ה, התורה וישראל.

(תרגום הסולם שם)

(זוהר אחרי מות עג ע"א)

גרשום שלום במאמרו "משמעות התורה במיסטיקה היהודית"³ עמד, בין השאר, על שני עקרונות בתפיסת התורה אצל המקובלים. התורה כשם האל, והתורה כאורגניזם. לתפיסות אלו מצא שלום רמזים בחז"ל, במקורות שהתורה נתפסת בהם כישות מאגית.

1. על פי משה חלמיש, מבוא לקבלה, עמ' 180, מקור המימרא הוא ברמח"ל בפירושו לאידרא, נתחבר בפדובא תצ"א 1731. ראה תשבי, קרית ספר, נ, עמ' 480-492 וכן 668-674.

2. שיר השירים ה', יא. על פי ויקרא רבה פרשה יט ד"ה ואשה כי.

3. גרשום שלום, "פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה", ירושלים תשמ"א, עמ' 40.

משה אידל מרחיב ומבסס את הקשר בין התפיסות הקבליות למקורות מתקופת חז"ל במאמרו "תפיסת התורה בספרות ההיכלות וגלגוליה בקבלה" (להלן תפיסת)⁴. במקורות הללו מדובר על התורה כמורכבת משני רבדי פרשנות, רובד הפשט שנתגלה למשה וניתן במעמד הר סיני, ורובד נסתר, "רז", המפרש את התורה כשמות או כמידות של הקב"ה, ואשר ניתן למשה כסוד על ידי המלאכים בעלותו לקבל את התורה. על פי אידל תפיסת התורה כאורגניזם וכשמות של הקב"ה מבוססת על תפיסות קדומות יותר של התורה כבעלת מבנה צורני דמוי אברי גוף האדם.

לרעיונות אלו נודעת חשיבות להבנת משמעותה של מצוות התפילין. כפי שכבר פתחנו, מצוות תפילין קשורה קשר עקרוני לתורה, לשם ה', ולגוף האדם. הדיון להלן יבאר את משמעות הקשר ואת השפעתו על הבנת שלשת היסודות הללו מחד, ועל הבנת מצוות תפילין גופה מאידך, תוך מעקב אחר השתלשלות הרעיונות בספרות חז"ל ובקבלת הזוהר.

ב. תפילין ותורה

והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוצאך
ה' ממצרים. (שמות י"ג, ט)

כפי שנראה להלן, במקורות חז"ל דורשים את הפסוק כדי לקשר בין תפילין לתורה בכמה מקומות, כאשר המונח תורה מקבל משמעות אחרת בכל פעם. במדרש אחד "תורה" היא לימוד התורה, בשני היא ספר התורה, ובמקור שלישי הכוונה היא למצוות התורה. יש לבאר את הקשר שבין תפילין לשלש המשמעויות הללו.

1. לימוד תורה

המטיב הראשון שנעסוק בו הוא הקשר שבין תפילין ולימוד תורה. מקור לתפיסת הקשר הזה אפשר למצוא בהלכה שבמכילתא:

'ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך' - מכאן אמרו כל המניח תפילין כאלו קורא בתורה, וכל הקורא בתורה פטור מן התפילין.

(מכילתא דרבי ישמעאל [הורו"ק] בא, מס' דפסחא, פרשה יז)

מן המכילתא נובע שהנחת התפילין יכולה להחשב תחליף ללימוד תורה, ושההשוואה בין תפילין לתורה היא דו כוונתית, כלומר, גם התורה היא תחליף לתפילין⁵. ההקשר של האמירה הוא הלכתי, ולכן אינו יכול להיתפס כהפלגה בעלמא בחשיבות המצוה⁶.

4. מחקרי ירושלים במחשבת ישראל א (תשמ"א), עמ' 84-23.

5. הראשונים דנו במשמעות ההלכתית של המכילתא:

האור זרוע בהלכות ותפילין אות תקצ"ד כותב: "ותני במכילתא המניח תפילין פטור מתלמוד תורה שנאמר 'למען תהיה תורת ה' בפיך', פירוש לאו פטור ממש אלא מעלין עליו כאילו תורת ה' בפיו אפי' אינו שונה בה'".

הרא"ש במנחות הלכות תפילין סי' כ"ט כותב: "ורבי' שמואל בן חופני כתב בתשובה: וליתא להך ברייתא דהא רבנן קשישי דתורתן אומנותן ומניחין תפילין ומברכין עלייהו, ואי לאו דחובה לא הוו מברכין עלייהו".

מרדכי (מנחות יד ע"ג [וילנא]), לעומתו, כותב "ורבותינו מפרשים דאם עסק בתורה כמניח דמי ומביאין ראייה מדאמר במכילתין העוסק בתורה פטור מתפילין ולא נ"ל... ושמא מה שאומר שהוא פטור היינו בשעה שעוסק בתורה". וברבינו יונה (ברכות ט' ע"ב בדפי הרי"ף, בתחילתו) "ומכל מקום לא בא לפטור שלא יניחם בשעת קריאת שמע ותפילה שזה צריך הוא לקבל עליו עול מלכות שמים שלימה כדאמרינן לעיל, אלא הרווחנו בזה שאע"פ שהחיוב כל היום פוטור למי שעוסק בתורה מפי מורי הרב נר"ו".

מצוות תפילין

קשר דו כיווני כזה בין תפילין לתורה תמוה, שהרי מצוות תלמוד תורה עניינה הוא לימוד והבנה, ועל כן האדם מקיים אותה בשכלו. מצוות תפילין, לעומת זאת, האדם מקיימה בגופו באמצעות חפץ שהאדם מניח עליו, ולא קיים בה המרכיב של לימוד. הרעיון אותו ננסה להוכיח ולפתח בהמשך הוא, שיסוד מצוות לימוד תורה, ויסוד מצוות תפילין, יסוד אחד הוא - **חיבור לתורה**.

במצוות תפילין מתחלף החיבור בדרך השכל לחיבור בדרך הגוף. כאשר האדם מניח על גופו את התפילין שיש בהן פרשיות התורה, נעשה הוא מחובר לתורה באופן מוחשי, בלתי אמצעי. עיקרון זה יובן יותר לאור התפיסה של התורה כאורגניזם, ישות, העומדת ביסוד התוכן הניכר לעין של התורה. כאשר התורה נתפסת כישות אוטונומית, ולא רק כמדיום המעביר את תוכן המצוות, יש משמעות לשאיפה להיות מחובר אליה כשלעצמה. יכול אדם להתחבר לתורה על ידי לימוד של כל חלק שהוא מחלקי התורה, שכל המצוות חלק ממנה. על ידי הרחבה של העקרון הזה אפשר לראות כיצד סוגי חיבור שונים ישיגו אותה מטרה. האדם מצווה להידבק בתורה, ומתוך שזו ישות, יש לה הופעות שונות, ויכול האדם לעשות זאת באופנים שונים, באופן גופני דרך הנחת תפילין, או באופן שכלי דרך לימוד התוכן של המצוות.

הלימוד של התורה גם הוא חיבור של האדם לתורה, אלא שזה נעשה באמצעות התוכן, על ידי הבנה, שינון והפנמה במקום חיבור גופני מוחשי⁷. לפיכך, לימוד התורה אינו רק אמצעי לשם ידיעת התורה, אלא הוא עצמו החיבור לתורה.

ראיית התורה כגוף אחד בעל אברים שונים ניכרת בזוהר:

דהא אורייתא כלא שייפיין ופרקיין וקיימין	התורה כולה היא אברים ופרקים ועומדים
אלין על אלין, וכד מתתקנן כלהו, אתעבידו	אלו על אלו, וכאשר יתקנו כולם, יעשו לגוף
חד גופא.	אחד.
(זוהר תולדות קלר ע"ב)	(תרגום הסולם שם)

התפיסה המקשרת בין תלמוד תורה לתפילין מתבטאת במקורות נוספים מאותו הקטע של המכילתא:

'למען תהיה תורת ה' בפיך' למה נאמר? לפי שנאמר: 'והיה לך לאות' שומע אני אף הנשים במשמע... ת"ל למען תהיה תורת ה' בפיך, לא אמרתי אלא במי שהוא חייב בתלמוד תורה, מכאן אמרו הכל חייבין בתפילין חוץ מנשים ועבדים. (מכילתא שם)

הפסוק שממנו למדנו לעיל על קשר דו כיווני בין תורה לתפילין, מובא כאן שוב בהקשר שונה. הזיקה שבין תורה לתפילין מלמדת כאן, שכל הפסוק מתלמוד תורה פסוק ממילא גם ממצוות תפילין. בפרשה אחרת דורשת המכילתא את אותה ההקבלה באופן נוסף, צורת הקיום של מצוות תפילין מעוצבת באופן מקביל לתורה:

6. מקור דומה במדרש תהלים משקף ביטוי אגדי של אותו רעיון: "ר' אליעזר אומר אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם אנו רוצים-להיות יגיעים בתורה יומם ולילה, אבל אין לנו פנאי, אמר להם הקב"ה קיימו מצוות תפילין, ומעלה אני עליכם כאילו אתם יגיעים לילה ויום" (מדרש תהלים [בבב], מזמור א' יז).

7. ראה דברי התניא פ"ה הממחישים את תפיסת ידיעת התורה כחיבור גופני ומוחשי לגוף האדם: "ולפי שבידיעת התורה, התורה מלובשת בנפש האדם ושכלו ומוקפת בתוכו, לכן נקראת בשם לחם ומזון הנפש. כי כמו שהלחם הגשמי זן את הגוף כשמכניסו בתוכו וקרבו ממש, ונהפך שם להיות דם ובשר כבשרו, ואזי יחיה ויתקיים, כך בידיעת התורה והשגתה בנפש האדם, שלומדה היטב בעיון שכלו, עד שנתפסת בשכלו ומתאחדת עמו והיו לאחדים".

ר' יצחק אומר: על גובה של יד, או אינו אלא על ירך כמשמעו? - ת"ל: 'ישמתם את דברי אלה על לבבכם'⁸ לא אמרתי אלא דבר שהוא מכוון כנגד הלב, ואיזהו דבר שהוא מכוון כנגד הלב? - זה גובה של יד.
(מכילתא שם)

מכילתא זו דורדשת את פרשת 'והיה אם שמוע', שיש בה צמידות בין תפילין לתורה:

ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפת בין עיניכם. ולמדתם אתם את בניכם לדבר כם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך.
(דברים י"א, יח-יט)

צמידות זו נמצאת גם בפרשה הראשונה של קריאת שמע:

ושנתם לבניך ודברת כם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך. וקשרתם לאות על ירך והיו לטטפת בין עיניך.
(דברים ו', ח-ז)

במסכת קידושין מובאת דרשה נוספת על פרשיות שמע המקשרת בין תפילין לתורה ומהווה בסיס לפטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמא⁹.

ותפילין גמר לה מתלמוד תורה, מה תלמוד תורה נשים פטורות, אף תפילין נשים פטורות. ונקיש תפילין למזוזה! תפילין לתלמוד תורה איתקיש בין בפרשה ראשונה בין בפרשה שניה¹⁰, תפילין למזוזה בפרשה שניה לא איתקיש.
(לד ע"א)

2. ספר תורה

ספר שתפרו בפשתן פליגי בה ר' יהודה ור' מאיר, חד אומר כשר, וחד אומר פסול. למאן דאמר פסול, דכתיב: 'למען תהיה תורת ה' בפיך', ואיתקש כל התורה כולה לתפילין, מה תפילין הלכה למשה מסיני לתופרן בגדין, אף כל לתופרן בגדין.
(מכות יא ע"א)

הדרשה כאן חוזרת לאותו הפסוק שבמכילתא, וגם כאן מדמה הדרשן את התורה לתפילין. החידוש הוא שכאן "תורה" אין משמעה לימוד התורה, אלא ספר תורה. השוואה בין תפילין לספר תורה, היא המובנת והפשוטה ביותר מבין ההשוואות¹¹. כמו ספרי תורה גם תפילין כתובות בדיו ועל קלף, ויש בהן מפרשיות התורה, אך לעומת ספר תורה המשמש לחיבור לתורה בדרך הלימוד והמחשבה, התפילין מחברות את האדם לתורה בדרך הגוף והמוחש. לשם הוכחת הקשר הזה, אפשר להראות שבתקופה קדומה התייחסו לתפילין כאל ספר תורה זוטא, המכיל את הפרשיות העיקריות של האמונה.

8. דברים י"א, יח.

9. צמידות נוספת בין המצוות הללו ראה בכתובות כה ע"ב על דין עבד שהניח תפילין וקרא בתורה, שתיים מן הפעולות הנתפסות כ"מנהג בן חורין" כלשון רש"י על אתר.

10. המדרש מתבסס על ההנחה שהציוויים שבפרשת שמע אינם מתייחסים לפרשה זו בלבד, אלא הם נוגעים לכלל לימוד התורה. נראה שתפיסה פרשנית זו, בקשר לפרשת שמע, רווחת אצל חז"ל, ואפשר למצוא שוב בהקשר אחר: "אמר רב יהודה ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא אינו חוזר וקורא. ספק אמר אמת ויצב ספק לא אמר חוזר ואומר אמת ויצב. מאי טעמא? קריאת שמע דרבנן, אמת ויצב דאורייתא. מתיב רב יוסף: "ובשכבך ובקומך!" אמר ליה אביי: ההוא בדברי תורה כתיב" (ברכות כא ע"א) המילים "ובשכבך ובקומך", לפי אביי, מתייחסות לדברי תורה בכלל, ולא דווקא למצוה המיוחדת של קריאת שמע.

11. בהקשרים שונים נזכרים ספר תורה ותפילין כשייכים לקבוצה אחת. ראה ברכות כה ע"ב; שבת עט ע"ב; מגילה כו ע"ב; גיטין נב ע"א; מסכת סופרים הוספה ב' פ"ב ה"ז.

בתפילין שנמצאו במערות קומרן נמצאו, בין שאר פרשיות, גם עשרת הדברות של ספר דברים¹². נראה שהמנהג הקדום הזה התבסס על הבנת המילים "הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום" (דברים ו', ו) שבפרשת שמע כפשוטן, כהתייחסות לעשרת הדברות שפורשו בכתוב קודם הפרשה. עשרת הדברות הכתובות על קלף הן תמצית של התורה, והשמתן בבתי התפילין הופכת את התפילין לספר תורה קטן.

גם בתקופות מאוחרות יותר אפשר למצוא רמזים לפרשנות הקדומה הזו לפרשת שמע:

מפני מה קורין שתי פרשיות הללו בכל יום... ר' לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בהן¹³.
(ירושלמי ברכות פ"א ה"ה)

במספר מקורות מתקופת חז"ל אפשר למצוא את צירוף המילים "ספר תורה בזרועו"¹⁴. על חלק מן המקומות הללו¹⁵ קיים פירוש מתקופת הגאונים.

הכי אמר ר' נחשון גאון הא דאמור רבנן: 'תפילין בראשו ספר תורה בזרועו' כמין ספר תורה מן... [אנכי עד] 'אשר לרעך' שהן ת"ר ושלוש עשרה אותיות כנגד שש מאות ושלוש עשרה מצוות, וכנגד ברכת כהנים וראו כל עמי הארץ¹⁶.
(אוצר הגאונים סנהדרין עמ' קס)

הגאון מתאר ספר תורה מצומצם שיש בו רק עשרת הדברות. אבל על פי ההקשר מסתבר לטעון שהכוונה במקורות הללו למה שאנו קוראים תפילין של יד, שהרי הביטוי השגור בלשון חכמים הוא "תפילין בזרועו", צמד המילים הזה מופיע פעמים רבות במקורות חז"ל. יתר על כן, בחלק מן המקומות מובא גם הצמד "תפילין בראשו וספר תורה בזרועו"¹⁷, המקביל ל"תפילין בראשו ותפילין בזרועו"¹⁸. נראה, לפיכך, שדברי הגמרא משקפים את משמעות המנהג לכוונת תפילין בשם ספר תורה, והיא התפיסה של יד כספר תורה קטן.

לפי זה אפשר לשער גם מהי משמעות המילה "תפילין" בהקשר הזה. ההסבר המקובל מייחס את המקור למילה תפילה, כשלושון הרבים הוא בגלל הזוג, של ראש ושל יד. ואולם לפי מה שבארנו ייתכן שרק תפילין של ראש נקראו בשם תפילין בלשון רבים כמו טוטפות. תפילין של יד נקראים ספר תורה, משום שהכילו את עשרת הדברות שהם תמצית התורה שבכתב. בכך מתפרשת המילה "אות" שבפסוק "לאות על ירך" גם במובן של כתב¹⁹.

12. ראה א. מ. הברמן, על התפילין בימי קדם, ארץ ישראל ג', תשי"ד, עמ' 174-177, ויגאל דיין, "תפילין של ראש מקומראן", ארץ ישראל ט, תשכ"ט, עמ' 85-60.

13. ראה גם עוד שם: "כלומר שעשרת הדברות הן הן גופה של שמע. דרב מתנה ורבי שמואל בר נחמן אמר תרויהון אמרין בדין הוה שיהו קורין עשרת הדברות בכל יום, ומפני מה אין קורין אותן? מפני טענת המינין, שלא יהו אומרין אלו לבדם ניתנו לו למשה בסיני".

14. ראה מסכת סופרים הוספה ב' פ"ב ה"ו; בבלי ברכות יח ע"א, כג ע"ב; מדרש תהילים (בובר) מזמור י"ז ד"ה דבר אחר; ילקוט שמעוני תהילים רמז תשי"ג; ובניסוח דומה בסנהדרין כב ע"א.

15. אוצר הגאונים על ברכות, עמ' 45, 56. וראה ציטוט בערוך ערך "תפיל".

16. המילים האחרונות קשות לפירוש. מכל מקום, המשותף לפסוקי ברכת כהנים (במדבר ו', כב) ולפסוק "וראו כל עמי הארץ" (דברים כ"ח, ז) הוא עניין שם ה'. בברכת כהנים "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכס", וכן "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך". וראה להלן בהערה 29 עוד בעניין זה.

17. ראה במקורות לעיל, הערה 14.

18. ראה למשל, תוספתא ברכות פ"ו הכ"ה; בבלי פסחים ק"ג ע"ב; מנחות מג ע"ב; אליהו רבה פרשה כד ד"ה לא תשא, ילקוט שמעוני פרשת שלח רמז תשי"ג. על הפירוש של "ספר תורה בזרועו" כתפילין כבר עמד א. מ. הברמן (שם).

19. ראה אונקלוס על הפסוק: "וקשרתם לאות על ירך ולטטפת בין עיניך" מתרגם: "ותקטריןן לאת על ירך ויהוון לתפלין בין עיניך" (דברים ו', ח). דהיינו תפילין הן התרגום של טטפת, ואילו של יד נקרא רק אות.

לפי המקורות הללו אפשר לראות את תפיסת התפילין כסמל של התורה, ואת הנחתן כדבקות בתורה באופן גופני ומוחשי. ראייה זו משלימה את מה שהועלה לעיל על הקשר שבין תפילין ללימוד תורה, משום שהיא מסבירה את ההשוואה בין הנחת התפילין לקריאה בתורה.

3. מצוות התורה

...אמר קרא 'והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך', הוקשה כל התורה כולה לתפילין, מה תפילין מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות, אף כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות.

(קידושין לה ע"א)

ההשוואה השלישית במשולש הקשרים שבין תורה לתפילין היא השוואת מצוות התורה לתפילין. שוב אנו מוצאים את אותו הפסוק ואת הקשר בין תורה לתפילין, וכאן "תורה" היא במובן של מצוות התורה²⁰.

דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלש עשרה מצות נאמרו לו למשה, שלש מאות וששים וחמש לאוין כמנין ימות החמה, ומאתים וארבעים ושמונה עשה כנגד איבריו של אדם.

(מכות כג ע"ב)

ראיית התורה כגוף חי, מובילה לראיית מצוות התורה כאברי הגוף. ישנה, אם כן, דרך נוספת לחיבור לתורה. בנוסף לחיבור בדרך המחשבה על ידי לימוד תורה, ובדרך הגוף על ידי הנחת תפילין, אפשר להתחבר לתורה גם דרך חיי המעשה הטבעיים, על ידי קיום המצוות. כל המצוות המעשיות מקבלות משמעות של דרכים שונות להידבק בתורה בחיי המעשה.

על מצוות התורה כגוף בעל אברים, וקשרן לגופו של הקב"ה כבר עמד משה אידל²¹, המביא את הזוהר:

לאדם שיש בו כמה איברים עליונים ותחתונים, אלו הפנימים בפנים ואלו בגלוי מבחוץ, וכולם נקראים גוף אחד, ונקרא אדם אחד בחבור אחד, אף כך המשכן, כל האיברים הם כעין של מעלה, וכשמתחברים כולם כאחד, אז כתוב 'והיה המשכן אחד'. מצוות התורה, הכל הן חלקים ואברים בסוד של מעלה, וכשמתחברות כולן לאחת, אז כולן עולות למקום אחד. סוד המשכן, שהוא איברים וחלקים כולם עולים לסוד אדם כעין מצוות התורה, כי מצוות התורה כולם בסוד אדם, זכר ונקבה, כשמתחברים יחד הם אחד,

בבר נש אית ביה כמה שייפין עלאין ותתאין אלין פנימאין לגו ואלין באתגליא לבר וכלהו אקרון גופא חדא ואקרי בר נש חד בחבורא חדא, אוף הכי, משכנא כלהו שייפין כגוונא דלעילא וכד אתחברו כלא כחדא כדין כתיב 'והיה המשכן אחד'²² (ג"א כגוונא דאדם), פקודי אורייתא כלא שייפין ואברין ברזא דלעילא וכד מתחברן כלהו כחד כדין כלהו סלקן לרזא חד, רזא דמשכנא דאיהו אברין ושייפין כלהו סלקין לרזא דאדם כגוונא דפקודי אורייתא דהא פקודי אורייתא כלהו ברזא דאדם דכר ונוקבא דכר מתחברן כחדא אינון חד רזא

20. מוטיב זה במצוות תפילין פחות מפורש מן הקודמים לו, משום שייטכן שהמדרש אינו מצביע על קשר עקרוני בין הדברים, ואין לו מקורות מרובים אחרים. עם זאת, כפי שראינו, הפסוק שהוא הבסיס לדברינו עד כה, נדרש גם בהקשר של תורה כמצוות התורה, והדבר משתלב עם מה שהתבאר על התורה והיחס למצוות.

21. ראה "תפיסת", עמ' 58 ואילך, המקורות הבאים משם.

22. שמות כ"ו, ו.

מצוות תפילין

בסוד אדם. ומי שגורע אפילו מצוה אחת שבתורה כאילו גורע צורת האמונה, כי כל האברים הם יחד בסוד אדם ומשום זה הכל עולה בסוד היחוד.

(תרגום הסולם שם)

דאדם, מאן דגרע אפילו פקודא חדא דאורייתא כאלו גרע דיוקנא דמהימנותא דהא כלהו שייפין ואברין בדיוקנא דאדם ובגין כך כלא סלקא ברזא דייחודא²³.

(וזהר תרומה קסב ע"ב)

ג. תפילין ושם ה'

"וראו²⁴ כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך"²⁵ תניא, ר"א הגדול אומר: אלו תפילין שבראש²⁶.

(בבלי מנחות לה ע"ב)

לא ברור למה הכוונה בשם ה' שבתפילין²⁷. אפשר להציע שמדובר על האזכרות שבתפילין. ניתן לראות שהתפילין התקשרו בתודעת חז"ל לציץ שהוא מבגדי הכהן הגדול, והיה בו שם המפורש²⁸. דין הציץ מיושם לתפילין²⁹:

23. ראה גם דברי רקאנטי בפירושו לתורה: "וכל מצוה הוא אבר אחד ואבר אחד מהצורה העליונה עד שבתשלום כל התורה נמצא האדם העליון שלם" (פרשת לך לך, ירושלים, תשכ"א דף ג ע"ב - ע"ג)

24. ראה גמרא בעניין שיעור אימתי זמן הנחת תפילין בבוקר: "ואחרים אומרים: משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו... אמר אבי: לתפילין כאחרים" (ברכות ט ע"ב). אפשר שהוא משום שצריך שיהא יכול חבירו לראותו מניחן בחינת "וראו" שבפסוק.

25. דברים כ"ח, י.

26. מקבילות: בבלי ברכות ו ע"א, נו ע"א, מגילה טז ע"ב, סוטה יז ע"א, חולין פט ע"א. (המדרש מופיע בהקשרים שונים ע"ש).

27. רש"י (שם) מפרש: "שם ה' נקרא עליך אלו תפילין של ראש - שכתוב בו רוב השם שי"ן ודל"ית". תוספות (שם, ד"ה אלו תפילין שבראש) מקשים על הסבר זה של רש"י ממקורות אחרים שמהם נשמע שאותיות אלו אינן אותיות גמורות אבל אינם מפרשים מהו לדעתם שם של תפילין, ואפשר שלדעתם הוא נוצר מן האזכרות שבתפילין, באופן דומה למה שאפשר למצוא בציץ.

28. הוזהר מקשר בין ארבע פרשיות תפילין לארבע אותיות של שם המפורש (בהקדמה דף יג ע"ב). מעניין לראות שבהלכות עשיית תפילין חוזר המספר ארבע פעמים רבות, וייתכן שהדבר קשור לאותיות שם המפורש. הבית והתיתורא של התפילין צריכים להיות מרובעים. יש בהן ארבע פרשיות וארבע בתיים, ויש להקפיד שיהא ניכר כל בית לעצמו. בצד הבית צורת האות ש' מיוחדת בארבע ראשים. בתפילין של ראש כותבים כל פרשה בארבע שורות. (בשל יד שבע שורות).

29. תוספות במקומות שונים למדו מציץ לתפילין:

"... אי נמי נקראו טוטפות על שם שהם בראש בין העינים לשון הבטה. כמו 'שפיל ואזיל בר אוזא ועינוהי מטייפין' (מגילה יד ע"ב) וכן ציץ לשון הבטה על שם שהוא למעלה מבין שתי ריסי עיניו" (מנחות לד ע"ב ד"ה לטוטפת).

וכן תוספות בעירובין (צה ע"ב ד"ה מקום יש בראש): "מסופק היה ר"י איזה שיעור יש ברוחב תפילין, די ש עושיין גדולים מחבריהם ויש שעושיין אותם קטנים ביותר, ומדקאמר מקום יש בראש להניח ב' תפילין, משמע דשיעור רחבו שיתמלא מקום השנים. ואומר ר"י דמצא במדרש דשיעורן כ-ב' אצבעות, וסמך לדבר דציץ רחבו ב' אצבעות, כדאמר ב' קמא דסוכה (ה ע"א) ואמר' בפ"ק דערכין (ג ע"ב) שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין. ודומה דציץ היה במקום הראוי להניח תפילין אע"ג דגבי ציץ כתיב "מצחו" (שמות כ"ח, לח) ומתרגמין בין עינוהי גבי תפילין נמי כתיב "בין עיניכם" (דברים י"א, יח) ודרשינן (מנחות לז ע"ב) בגובה שבראש".

גישות שונות אפשר להציע גם בשאלה מהי משמעות השם שנקרא עלינו על ידי הנחת תפילין. כתב הטור (אורח חיים סימן כה): "ונקראים תפילין לשון פלילה, שהן אות ועדות לכל רואינו שהשכינה שורה עלינו. דכתיב: 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך'. ודרשינן: 'אלו תפילין שבראש'". לפי דבריו, מצוות תפילין היא בגדר סימן לרואים על השכינה השורה בישראל. (ראה בדומה תוס' מנחות לד ע"ב ד"ה לטוטפת). הטור מתייחס לתפילין כאל ביטוי ריטואלי של מציאות מטפורית שהפסוק מתאר. מעניין לראות

דאמר רבה בר רב הונא: חייב אדם למשמש בתפיליו בכל שעה ושעה, קל וחומר מצין. ומה צין, שאין בו אלא אזכרה אחת, אמרה תורה 'על מצחו תמיד' ³⁰ שלא יסח דעתו ממנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה. (יומא ז ע"ב)

רובד נוסף במשמעות שם שבתפילין אפשר לזהות מתוך המדרש שלהלן:

אמר רבי אבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מנין שהקדוש ברוך הוא מניח תפילין שנאמר: 'ושבע ה' בימינו ובזרוע עזו' ³¹, בימינו זו תורה, שנאמר: 'מימינו אש דת למו' ³², ובזרוע עזו אלו תפילין, שנאמר: 'ה' עז לעמו יתן' ³³. ומנין שהתפילין עוז הם לישראל דכתיב: 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך' ³⁴, ותניא, רבי אליעזר הגדול אומר: אלו תפילין שבראש. אמר ליה רב נחמן בר יצחק לרב חייא בר אבין: הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו? אמר ליה: 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ' ³⁵. ומי משתבח קודשא בריך הוא בשבחייהו דישראל? אין, דכתיב: 'את ה' האמרת היום' ³⁶ (וכתיב) 'וה' האמירך היום' ³⁷. אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם; אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר: 'שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד' ³⁸. ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'.

(ברכות ו ע"א)

אגדה זו ממחישה את משמעות התפילין, ואת מעמדן כיוצרות דמיון בין האדם לקב"ה. המניח תפילין מתדמה במראהו לקב"ה שגם הוא מניח תפילין, ובכך רואים את שם ה' הנקרא

בהקשר זה של תפילין שמקור המצוות עצמו הוא מטפורה של חיבור לתורה. וכך מפרש הרשב"ם על התורה: "לאות על ידך. לפי עומק פשוטו, יהיה לך לזיכרון תמיד כאילו כתוב על ידך" (שמות י"ג, ט).

גישה אחרת אפשר להציג על פי המשמעות של שם ה' והשראתו כפי שזו עולה ממספר מקורות במקרא ובחז"ל. "והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשכן שמו שם שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם" (דברים י"ב, יא). "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם" (במדבר ו', כז). על פי הפסוקים ברכת כהנים היא שימת השם על ידי הברכה. כלומר יש בקריאת השם או בהשכנתו האצלה מכחו של בעל השם. על פי המקורות הללו אפשר להציע, שגם תפילין יש בהנחתן משום קריית שם ה' על האדם במובן של השראת שכינה. (ראה בדומה בבלי סוכה ט ע"א). לפיכך, תפילין אינן רק בגדר סימן כדלעיל, אלא הן גורמות לשכינה שתשרה. אפשר להראות שגישה זו מיושמת גם במקורות חז"ל לעניין תפילין. בבבלי במנחות (דף מד ע"א ע"ב) נמצא: "ואמר ריש לקיש: כל המניח תפילין מאריך ימים, שנאמר: 'ה' עליהם יחיו ולכל בהן חיי רוחי ותחלימני והחייני' (ישעיהו ל"ח, טז)" ומפרש רש"י שם: "ה' עליהם - אותם שנושאים עליהם שם ה' בתפילין יחיו" וברמב"ם (הלכות תפילין פ"ד הכ"ו) כותב: "ויכל הרגיל בתפילין מאריך ימים שנאמר: 'ה' עליהם יחיו". כלומר, התפילין יש להן יכולת להשרות קדושה מכח עצמן, ולא רק כסימן בעלמא.

30. שמות כ"ח, לח.

31. ישעיהו ס"ב, ח.

32. דברים ל"ג, ב.

33. תהילים כ"ט, יא.

34. דברים כ"ח, י.

35. דברי הימים א י"ז, כא.

36. דברים כ"ו, יז.

37. שם שם, יח.

38. שם ו', ד.

מצוות תפילין

עליו³⁹. התפילין הן גם סמל לקשר שבין ישראל לקב"ה. על ידי הנחת התפילין אנו מקשרים עצמנו לקב"ה, והוא מצידו מקושר אלינו בתפילין שלנו⁴⁰.

נמצאת, לפיכך, משמעות עקרונית יותר לראיית התפילין כשם ה'. התפילין הן חלק מעצמותו של הקב"ה, ומשום כך כאשר האדם מניח תפילין נקרא עליו שם ה'. ר' אליעזר מתבטא בלשון "אלו תפילין שבראש", כלומר, הוא אינו מתייחס לשם שבתפילין, אלא לתפילין עצמן כשם. חיזוק לתפיסה זו נמצא בדרשה המופיעה מיד לאחר מדרש הפסוק "וראו כל עמי הארץ" לעיל⁴¹, על תפיליו של הקב"ה:

"והִסְרֵתִי אֶת כְּפִי וְרֵאִיתָ אֶת אַחֲרַי"⁴² אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא: מלמד שהראה לו הקב"ה למשה קשר של תפילין⁴³.
(מנחות לה ע"ב)

קשר של תפילין - מאחורי העורף. והקב"ה מניח תפילין כדאמר לעיל דמשום תפילין של ראש יראו העובדי כוכבים כדכתיב "ויראו ממך".
(רש"י שם)

נראה ממדרש הפסוק שהתפילין נתפסות כחלק מעצמותו של הקב"ה כביכול, מתוך שיש בראייתן מעין ראיית כבודו. רש"י מקדם עוד את הדמיון של האדם לקב"ה. לפי פירושו מדרש זה מבאר את הגורם ליראה של כל עמי הארץ והוא שהאדם המניח תפילין מתדמה לקב"ה המניח תפילין⁴⁴. עוד משמע מפירושו ששם ה' הנקרא על האדם בתפילין הוא לא רק באותיות שבבתים וברצועות, כפי שהובא משמו לעיל, אלא גם משום שהן חלק מלבושו של הקב"ה⁴⁵.

הזיקה בין תפילין לתורה והזיקה בין תפילין לשם ה' אינן מבטאות כיוונים שונים בהכרח. במקור מן הזוהר אנו מוצאים שבין שני המוטיבים הללו בתפילין קיים קשר עצמאי:

אלו עשרת הדברות הם שמו של הקב"ה, והתורה כולה הוא שם אחד, שם הקדוש של הקב"ה ממש. אשרי חלקו של מי שזכה בה, שמי שזכה בתורה זכה בשמו הקדוש. ר' יוסי אמר, בהקב"ה ממש זכה כי הוא ושמו אחד הוא. ברוך שמו לעולם ולעולמי עולמים, אמן.

(פירוש הסולם שם)

אלין עשר אמיון אינון שמא דקודשא בריך הוא ואורייתא כלא שמא חד הוי, שמא קדישא דקודשא בריך הוא ממש. זכאה חולקיה דמאן דזכי בה, מאן דזכי באורייתא זכי בשמא קדישא (דקודשא בריך הוא ממש). ר' יוסי אמר, בקודשא בריך הוא ממש זכי דהא הוא ושמיה חד הוא. בריך שמיה לעלם ולעלמי עלמין אמן.
(זוהר יתרו דף ז עמוד ב)

39. ראה להלן על האדם כצלם אלהים.

40. הקשר ההדדי משתקף גם בתוכן הפרשיות בתפילין של הקב"ה ("וילהיותך עם קדש לה' אלהיך כאשר דבר" [דברים כ"י, ט], על פי המשך הגמרא בברכות), ובשל ישראל ("ואהבת את ה' אלהיך" [דברים ו', ה]).

41. עמוד 67.

42. שמות ל"ג, כג.

43. ראה שיר הכבוד: "קשר תפילין הראה לעניו, תמונת ה' לגד עיניו", כלומר, קשר של תפילין נחשב לתמונת ה'. ראה גם כתב יד אוקספורד 1531 (מעשה מרכבה) שפרסם גרשום שלום ב, *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition*, ניו יורק 1960. "אייר עקיבא כיון שהתפללתי התפילה הזו ראיתי שש מאות וארבעים אלף רבוא מלאכי כבוד שעומדין כנגד כסא הכבוד וראיתי קשר תפילין של גדודי ה' אלהי ישראל ונתתי שבח על כל אבריי".

44. ראה מרדכי בהלכות קטנות על אתר (יב ע"א בהוצאת וילנא) שלמד משתי הדרשות שתפילין של ראש: "טוב שיהיו נראות בדומה לתפילין של מעלה. ראה בעניין זה עוד לקמן עמוד 11.

45. מקורות לספר תורה הכתוב על זרועו של הקב"ה ראה אידל, הערות ראשוניות על הפרשנות הקבלית לסוגיה, ספר היובל לרב ברויאר, עמוד 773.

מלבד ראיית חלקי התורה כאברי גופו של הקב"ה, ותפיסת התורה כאורגניזם שלם כפי שראינו לעיל, התורה עצמה היא שמו של הקב"ה. תפיסה זו נרמזת כבר במדרשי הפסוקים של חז"ל:

מנין לברכת התורה לפניה מן התורה - שנאמר: "כי שם ה' אקרא הו גדל לאלהינו"⁴⁶.
(ברכות כא ע"א)

ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו - שנאמר: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך"⁴⁷.
(שם ו ע"א)

ד. תפילין ואדם

"ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם"⁴⁸, האדם הוא צלם אלהים. לפי מה שראינו לעיל התפילין נתפסות כחלק מעצמותו של הקב"ה. נמצא, שהחיבור בין האדם לתפילין עושה אותו דומה לקב"ה, ומשקפת בכך את דמותו של האדם. יהיה זה אך טבעי למצוא במקורות תפיסה מקבילה של הקשר בין האדם לתפילין. בחלק זה ננסה לאפיין את התפיסה הזו הרואה בתפילין חלק אורגני של גוף האדם.

אם נתבונן בראייה פנומנולוגית של תרי"ג מצוות שבתורה, נראה שרבות מהן קשורות לאובייקטים, כאשר בכל אחד מהם המצוה התלויה בחפץ נעשית באופן אחר. בסוכה יושבים, את הלולב נוטלים, בשופר תוקעים, את הציצית מטילים בבגד, ואת המזוזה על מזוזת הפתח.

היחוד במצוות תפילין הוא היותה מונחת על הגוף. כאשר התפילין מונחות על האדם, הן מקיפות ברצועותיהן את כל גופו בחלקו העליון⁴⁹. מגדרי מצוות תפילין הוא שיהו עשויות מעור, על רצועותיהן, בתיהן ופרשיותיהן. הדבר מאפשר לראות את התפילין כהרחבה של גוף האדם, כמין חלק מעורו. עור התפילין, הנעשה חלק של גוף האדם, צריך שיהא נעשה מעור בהמה טהורה על פי הדרשה "למען תהיה תורת ה' בפיך", מן המותר בפיך⁵⁰. נראה שהקשר הבלתי אמצעי בין התפילין לגוף האדם אינו מקרי, והוא מעיד על תפיסה עקרונית של יסוד מצוות תפילין.

בימי חז"ל היו מניחים את התפילין כל היום, והדבר מביא את האדם לתודעה שהתפילין הן חלק מגופו.

במקורות מדרשיים קיימת תפיסה הרואה את הגויל של ספר תורה כמקודש יותר מן הכתב. משה אידל⁵¹ רואה את מקורה בפרשנות מסויימת של המדרש על התורה כאש שחורה על גבי אש לבנה, הכתובה על זרועו של הקב"ה (תנחומא בראשית סימן א' ד"ה בראשית). האש השחורה היא החלק הכתוב, ואילו האש הלבנה היא הרקע, דהיינו זרועו של הקב"ה כביכול. התפילין על

46. דברים ל"ב, ג.

47. שמות כ', כ. על נקודה זו כבר עמד בעל נפש החיים, שער ד', פרק יט.

48. בראשית א', כז.

49. ראה מדרש תהילים (בובר) על הפסוק "תפלה למשה איש האלהים" (מזמור צ' ד"ה דבר אחר): "אמר ר' אבין ממחציתו ולמעלה נקרא אלהים, וממחציתו ולמטה נקרא איש".

50. שבת קח ע"א. מכל מקום הגבלה זו אינה אלא במין הבהמה שצריכה להיות טהורה לאכילה, שהרי מותר בעור של נבילה.

51. ראה לעיל הערה 45.

זרועו של האדם הם המקבילים לספר התורה שעל זרועו של הקב"ה. התפילין הצבועות שחור הן האש השחורה הכתובה על ערו של האדם, כמו אות על גבי קלף⁵².

פושעי ישראל בגופן, ופושעי אומות העולם בגופן יורדין לגיהנם, ונידונין בה שנים עשר חדש, לאחר שנים עשר חדש גופן כלה, ונשמתן נשרפת, ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי צדיקים, שנאמר: "ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם"⁵³... פושעי ישראל בגופן מאי ניהו? אמר רב: קרקפתא דלא מנח תפילין. (ראש השנה יז ע"א)

הביטוי "פושעי ישראל בגופן", לפי פרשנותו של רב, מרמז לכך שהתפילין הן חלק של הגוף, ומי שאינו מניחן חוטא בגופו. הדבר מתחדד אם נשים לב ללשונו של רב. לא נאמר "אדם שאינו מניח תפילין" אלא "קרקפתא דלא מנח תפילין". הוא אינו מייחס את אי הנחת התפילין לאדם כסובייקט, אלא לגוף האדם כאובייקט, ועל כן הפגם הוא בגוף. ומשום שאדם שאינו מניח תפילין הוא פושע הפוגם בגופו, נזקק הגוף לתיקון על ידי אש הגיהנם.

בעי רבי זירא: תפילין מהו שיחוצו? ... למ"ד לילה זמן תפילין, מאי? מצוה דגופיה חייץ או לא חייץ? איגלגל מילתא ומטא לקמיה דרבי אמי, א"ל, תלמוד ערוך הוא בידינו: תפילין חוצצות. (ובחסים יט ע"א)

בבגדי כהונה קיימת דרישה שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הגוף. למרות זאת הגמרא מעלה אפשרות שהתפילין לא יחשבו לחציצה, משום שהן נחשבות ל"מצוה דגופיה". גם למסקנת הגמרא, אומר רש"י⁵⁴, אין בתפילין משום יתור בגד כי "לאו בגד הוא".

עוד על תפיסת היחס בין התפילין לגוף האדם אפשר למצוא במקור מן הזוהר:

ועל כן תפילין של ראש ותפילין של יד לעטר בהם האדם כעין של מעלה, ושתמצא שלמות אחת בכל. ובשעה ההיא שהאדם מתעטר בהם ומתקדש בהם, נעשה שלם ונקרא אחד, כי לא נקרא אחד אלא כשהוא שלם, ומי שהוא פגום לא נקרא אחד. ועל כן הקב"ה נקרא אחד בשלמות הכל, בשלמות האבות ובשלמות כנסת ישראל. ומשום זה ישראל למטה נקראים אחד, כי כשהאדם מניח תפילין ומתכסה בכסוי של מצוה אז מתעטר בעטרות קדושות כען של מעלה ונקרא אחד.

(פירוש הסולם שם)

...ועל דא תפילין דרישא ותפילין דדרועא לאתעטרא בהו בר נש כגוונא דלעילא, ולאשתכחא חד שלים בכלא. ובההיא שעתא דאתעטר בהו בר נש ואתקדש בהו, אתעביד שלים ואקרי אחד, דאחד לא אקרי אלא כד איהו שלים, ומאן דפגים לא אקרי אחד. ועל דא קודשא בריך הוא אקרי אחד בשלימו דכלא, בשלימו דאבהן, בשלימו דכנסת ישראל, בגין כך ישראל לתתא אקרון אחד, דכד בר נש אנח תפילין ואתחפי בכסוי דמצוה כדין אתעטר בעטרין קדישין כגוונא דלעילא ואקרי אחד.

(זוהר קדושים דף פא ע"א)

קיימים כאן שני מוטיבים הקשורים לתפילין. הקשר לגוף האדם, האדם נעשה שלם כאשר הוא מניח תפילין, והתפילין הן חלק מדמותו השלמה של האדם. עניין שני הוא הקשר לקב"ה. מאחר שנעשה האדם שלם בהנחת התפילין נעשה הוא דומה לקב"ה שנקרא אחד⁵⁵. תפיסה זו

52. על פי הפסוק "וקשרתם לאות על ירך" (דברים ו', ח). (תודתי נתונה לשמואל פולצ'ק שהעיר על נקודה זו).

53. מלאכי ג', כא.

54. שם יט ע"ב ד"ה ששם מניח תפילין.

55. על עניין זה ראה לעיל.

מתבארת מתוך הקשר בין המוטיבים הללו, גוף האדם והקב"ה, שהרי האדם נברא בצלם אלהים⁵⁶.

אפשר למצוא במקורות חז"ל גם קשר בין ספר תורה לגוף האדם⁵⁷.

רבי שמעון בן אלעזר אומר: העומד על המת בשעת יציאת נשמה חייב לקרוע, הא למה זה דומה לספר תורה שנשרפה.
(שבת קה ע"ב)

במספר מקורות מועלית אפשרות שספר תורה יחשב לאדם, בתנאים מסויימים, לצורך מניין, ואף שבבבלי האפשרות נדחית⁵⁸, בירושלמי מובא הדבר למסקנה⁵⁹.

נמצא שהקשר האורגני של האדם לתפילין אינו רק משום שהאדם צלם אלהים והתפילין שם ה', אלא גם משום שהאדם משול לתורה והתפילין כתורה. ובה מתברר שמצוות התפילין מבטאת את אימרת הזוהר שבו פתחנו. "דתנינן ג' דרגין אינון מתקשרן דא בדא קודשא בריך הוא אורייתא וישראל".

צדיקים גדולים תמיד צמאים הם להניח תפילין, ולהיות מלובשים ומעוטרים בתפילין. ותשוקה זו בעצמה היא בחינת תפילין דקב"ה.
(ערפלי טוהר עמ' פח)

56. ראה בראשית א', כו-כו, ט', ו.

57. ראה גם נפש החיים שער ד' פי"א. על הקשר בין האדם למצוות התורה ראה לעיל עמ' 66 בשם רבי שמלאי. 58. ברכות מז ע"ב.

59. ברכות פי"ז ה"ב. מקורות רבים לקשר בין האדם לספר תורה נמצאים במאמרו של ר' יוסף דוב סולוביצ'יק, היהודי משול לספר תורה, בית יוסף שאול, 1994, עמ' 100-68.